

2025, Vol. 6(2), 545-563
© The Author(s) 2025
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2025.231
Article type: Research Article

Received: 25.03.2025
Accepted: 05.05.2025
Published Online: 21.07.2025

Ayhan Aksakallı*

Teolojik Otorite, Eleştirel Akıl ve İnanç Sistemlerinin Epistemolojik Çözülüşü

Theological Authority, Critical Reason, and The Epistemological Disintegration of Belief Systems

Öz

Bu çalışma, epistemolojik şüphecilik, kapitalist yapılar ve dijital teknolojiler tarafından şekillendirilen bir çağda teolojik otoritenin dönüşümünü incelemektedir. Geleneksel metafizik çerçeveler bir zamanlar Tanrı'yı bilgi ve ahlakın temeli olarak konumlandırırken, modernite bu kesinliği parçalamış ve rakip inanç yapılarına yol açmıştır. İlahi otoritenin gerilemesi aşkınlık ihtiyacını ortadan kaldırmamış, bunun yerine ekonomik ideolojilere, algoritmik yönetime ve dijital ütopyalara yönlendirmiştir. Kapitalizm artık insan davranışlarını yarı teolojik bir güçle dikte ederken, yapay zekâ ve transhümanizm her şeyi bilme ve ölümsüzlüğe dair yeni vizyonlar sunmaktadır. Bu çalışma sekülerleşmenin inancın yok olmasıyla değil, yeniden yapılandırılmasıyla sonuçlandığını ileri sürmektedir. Teolojik yapılar çözülmeye sürecinde sürekli yeniden şekillenmekte ve temel soruyu yeniden gündeme getirmektedir: Metafizik gerçekten sona mı erdi, yoksa sadece yeni ideolojik ve teknolojik alanlara mı kaydırıldı?

545

Abstract

This study examines the transformation of theological authority in an era shaped by epistemological skepticism, capitalist structures, and digital technologies. While traditional metaphysical frameworks once positioned God as the foundation of knowledge and morality, modernity has fractured this certainty, leading to competing structures of belief. The decline of divine authority has not eradicated the need for transcendence, but has instead redirected it into economic ideologies, algorithmic governance, and digital utopias. Capitalism now dictates human behavior with quasi-theological force, while artificial intelligence and transhumanism offer new visions of omniscience and immortality. This study argues that secularization has not resulted in the disappearance of belief but in its reconfiguration. As theological structures dissolve, they are continuously reinvented, raising the fundamental question: Has metaphysics truly ended, or has it simply been displaced into new ideological and technological domains?

Anahtar Kelimeler

Algoritmik yönetim, kapitalizm, metafizik, sekülerleşme, Teolojik Otorite

Keywords

Algorithmic governance, capitalism, metaphysics, secularization, Theological Authority

* Bayburt Üniversitesi, ayhanaksakalli@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6281-5828.

Giriş

İnanç, otorite ve rasyonalite arasındaki gerilim, felsefi ve teolojik söylemde uzun zamandır merkezi bir konumda yer almaktadır. Teolojik doktrinlerin ilahi vahye ve metafiziksel zorunluluğa dayanan ayrıcalıklı bir epistemik statüye sahip olduğu iddiası, yüzyıllar boyunca dini düşüncede baskın bir paradigma olmuştur. Bununla birlikte, modern epistemoloji ve eleştirel felsefe geliştikçe, bu iddia giderek daha fazla incelemeye tabi tutulmuştur. Eğer ilahi otorite artık apaçık bir epistemik aksiyom değilse, o zaman dini bilgi için, eğer varsa, hangi temeller kalmaktadır? Bu çalışmanın temel sorusu şudur: Tanrı kavramı çağdaş rasyonel söylem içinde epistemolojik olarak sürdürülebilir mi, yoksa teolojik otorite nihayetinde eleştirel sorgulamanın ağırlığı altında çözülmeye mahkûm ideolojik bir yapı mıdır? Bu sorular, inancın epistemolojik geçerliliğinin, ilahi otoritenin ontolojik statüsünün ve teolojik söylemin çağdaş toplumdaki ideolojik işlevlerinin incelenmesini gerektirmektedir. Bu çerçevede, inancın hem bireysel bilincin derin katmanlarında hem de kültürel yapılar içinde anlamlı bir yer tuttuğu, Yaran'ın (2002) da belirttiği gibi, teolojinin yalnızca metafiziksel değil, aynı zamanda toplumsal bir boyut taşıdığı gerçeğiyle daha iyi anlaşılabilir.

Batı düşüncesindeki en derin epistemik kırılmalardan biri, Nietzsche'nin (1882/1974) yalnızca teolojik inancın düşüşünü değil, yüzyıllardır insan varlığını yapılandıran metafizik bir düzenin çöküşünü ifade eden "Tanrı'nın ölümü" nü ilan etmesiyle kendini göstermiştir. Nietzsche, teolojik otoritenin erozyona uğramasının, geleneksel ahlaki ve epistemolojik temellerin meşruiyetini yitirerek varoluşsal bir kriz yarattığını savunmaktadır. İlahi bir hakem olmaksızın şu soruyu sormak kaçınılmaz olarak kendini göstermektedir: İnsan aklı tek başına anlam, ahlak ve metafizik için alternatif bir temel inşa edebilir mi? Feuerbach (1841/1989), Tanrı'nın bağımsız bir ontolojik gerçeklikten ziyade insan özünün bir yansıması, insanın yabancılaşmasını dışsallaştırmak için tasarlanmış ideolojik bir yapı olduğunu savunarak Nietzsche'nin tezine önemli bir tamamlayıcı sağlar. Eğer durum buysa, teolojik bilgi ilahi hakikatin keşfinden ziyade insanın psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun epistemolojik sonuçları ise derindir: Tanrı bir insan kurgusuysa, inancın kendisi özerk bir bilgi kaynağı olarak hizmet edemez, ancak sosyo-tarihsel bir fenomen olarak sorgulanmalıdır (Taylor, 2007).

Bu doğrultuda Derrida'nın teolojiye yapısökümcü yaklaşımı bu eleştiriye bir katman daha eklemektedir. Derrida (1992) teolojik söylemin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve mutlak epistemik kesinlik olasılığını engelleyen sonsuz bir anlam ertelemesi olan *différance* yoluyla işlediğini savunur. Eğer teolojik kavramlar sürekli dilsel kaymaya ve yorumsal istikrarsızlığa maruz kalıyorsa, dini bilginin sabit bir epistemolojik kategori olarak işlev görmesi mümkün değildir; aksine, olumsal söylemsel oluşumlara bağlıdır (Caputo, 1997). Bu bakış açısı, söylemi ilahi varlığın ontolojisinden metinsel belirsizliğin epistemolojisine kaydırarak teolojik hakikat kavramını sorgulamaktadır. Bu görüşe göre, inanç değişmez bir metafizik

gerçeklik olmaktan çıkar ve bunun yerine sosyo-dilsel yapıların içine gömülü ideolojik bir çerçeve haline gelir. Sonuç olarak, dini inancın epistemolojik meşruiyeti aşkınlığa yapılan çağrılar aracılığıyla değil, ideolojik yeniden üretim ve dilsel eklemlenme mekanizmaları aracılığıyla değerlendirilmelidir (Hägglund, 2008).

Buraya kadar aktarılanlar doğrultusunda, teolojik otorite meselesinin modern epistemolojideki gelişmelerle birlikte daha da karmaşık bir hal aldığını ifade edebiliriz. Anselm'in ontolojik argümanı ve Aquinas'ın doğal teolojisi gibi klasik teolojik çerçeveler, ilahi zorunluluğu hem akıl hem de varoluş için aksiyomatik bir temel olarak ortaya koymaktadır (Leftow, 2005). Ancak, çağdaş epistemolojik şüpheciliğin yükselişi -özellikle Quine'in (1951) analitik-sentetik ayrımını eleştirmesinin ardından- metafiziksel zorunluluğun bilgi için bir temel olarak işlev görebileceği fikrine şüphe düşürmüştür. Eğer tüm bilgi iddiaları harici bir ontolojik gerçekliğe karşılık gelmek yerine bütüncül kavramsal şemaların içine gömülüyse, o zaman teolojik iddialar evrensel doğrular olarak değil, olumsal epistemik yapılar olarak değerlendirilmelidir (Kuhn, 1962/2012). Bu anlamda bir zamanlar metafizik düşüncüyü yönlendiren teolojik epistemolojinin kırılğan hale geldiği söylenebilir. Artık öncülleri apaçık değildir ve diğer ideolojik sistemler gibi eleştirel incelemeye tabi tutulabilir (Plantinga, 2000).

Bu çalışma, teolojik otoritenin epistemolojik, ontolojik ve ideolojik boyutlarıyla ilgilenerek, dini söylemin post-teistik bir entelektüel ortamda epistemik meşruiyet iddiasını sürdürüp sürdüremeyeceğini incelemektedir. İlk analiz düzeyi, inancın epistemolojik statüsünü ele alacak ve inancın çağdaş hakikat teorileri dahilinde gerekçelendirilmiş doğru inanç kriterlerini karşılayıp karşılayamayacağını sorgulayacaktır. Doğruluğun tutarlılık teorisi (Blanshard, 1939) bir inancın geçerliliğinin tutarlı bir önermeler sistemine entegre edilmesine bağlı olduğunu öne sürerken, tekabülîyet teorisi (Russell, 1948) inançların karşılık gelmesi gereken nesnel bir gerçeklik olduğunu varsayar. Gettier problemi (Gettier, 1963), teolojik bilgi iddialarının epistemik olarak gerekçelendirilip gerekçelendirilemeyeceğini ya da doğrulanamayan ön kabullere bağlı kalıp kalmadığını belirlemek için ele alınacaktır (Zagzebski, 1999).

İkinci analiz düzeyi, ilahi varlığı mantıksal ve ahlaki düzen için metafizik bir önkoşul olarak ortaya koyan rasyonalist argümanlarla ilgilenerek Tanrı'nın ontolojik gerekliliğini araştıracaktır. Bu bölümde Leibniz'in evrenin varlığının nihai bir açıklayıcı zemin gerektirdiğini savunan Yeter Sebep İlkesi argümanı eleştirel bir şekilde incelenecektir (Rutherford, 1995). Bu ilke, Feuerbach'ın teolojik inancın bağımsız bir ontolojik zorunluluktan ziyade insan bilincinin dışsallaştırılması olduğunu savunan antropolojik din teorisiyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir (Feuerbach, 1841/1989). Eğer ilahi zorunluluk metafizik bir zorunluluktan ziyade kavramsal bir yapıtıysa, o zaman teolojik otorite içsel bir epistemik temelden ziyade tarihsel bir yapı olarak anlaşılmalıdır.

Üçüncü analiz düzeyi, teolojik kavramların epistemoloji ve bilimsel rasyonalitedeki değişimlere yanıt olarak nasıl geliştiğini inceleyerek tarihsel-karşılaştırmalı bir yaklaşım benimseyecektir. Bu bölümde, yerleştirilmiş ilahi içkinliği vurgulayan çok tanrılı epistemolojilerden, mutlak aşkın bir otoriteyi öne çıkaran tek tanrılı sistemlere geçişin izi sürülecektir (Assmann,

1997). Ayrıca, teolojik bilgiyi özerk bir epistemik alandan olumsal bir kültürel ve tarihsel oluşuma dönüştüren Aydınlanma sekülerleşmesinin etkisi de analiz edilecektir (Taylor, 2007).

Son olarak, dördüncü analiz düzeyi, modern kapitalist yapılar içinde teolojik otoritenin ideolojik yeniden üretimini araştırmak için eleştirel söylem analizini kullanacaktır. Marx'ın ideolojik bir aygıt olarak din eleştirisi (Marx, 1844/1970) yeniden ele alınacak ve kapitalist ideolojinin, ekonomik sistemlerin kontrol mekanizmaları olarak ilahi egemenliğin yerini aldığı sekülerleştirilmiş bir teoloji olarak işlev görüp görmediği incelenecektir (Harvey, 2010). Transhümanizm ve yapay zekanın yeni metafizik paradigmaları şekillendirmedeki rolü de özellikle teknolojik ilerlemenin dini aşkınlığın post-teistik bir ikamesi haline geldiği dijital ilahiyat kavramıyla ilişkili olarak araştırılacaktır (Kurzweil, 2005). Bu doğrultuda çalışma, bu perspektifleri sentezleyerek, modern entelektüel düşüncede teolojik söylemin epistemolojisi, ontolojisi ve ideolojik işlevlerinin kapsamlı bir eleştirisini sunmayı amaçlamaktadır.

Metodoloji

Bu çalışma, Tanrı kavramının epistemolojik ve ontolojik sürdürülebilirliğini sorgulamak için eleştirel felsefi analiz, kavramsal sorgulama, tarihsel karşılaştırmalı yöntem ve söylem analizini bütünleştiren disiplinlerarası bir yaklaşım benimsemektedir. Teolojik otorite, sabit bir metafizik gerçeklikten ziyade, çağdaş entelektüel çerçevelerde sürekli yeniden tanımlanan ideolojik bir yapı olarak ele alınmaktadır.

Epistemolojik düzlemde, Plantinga'nın epistemolojik teizmi ile Quine'ın natüralist yaklaşımı arasında inanç-bilgi ilişkisi tartışmaya açılmakta; doğruluk kuramları (tekabüliyet, tutarlılık, pragmatizm) üzerinden teolojik iddiaların gerekçelendirme biçimleri incelenmektedir. Gettier problemi, teolojik bilginin episteme statüsünü sorgulamak için kullanılmaktadır.

Ontolojik olarak, Anselm ve Leibniz'in Tanrı'nın zorunlu varlığına dair klasik argümanları, Feuerbach'ın antropolojik yansıması ve Spinoza'nın panteistik yaklaşımıyla karşılaştırılmakta; yeni-ateist eleştirilerle çağdaş yorumlara yer verilmektedir. Tarihsel olarak, çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçiş ve Aydınlanma sonrası Kant ile Nietzsche'nin teolojik bilginin sorgulanmasındaki etkisi değerlendirilmektedir.

Söylem analizinde ise, Marx'ın ideoloji eleştirisi çerçevesinde, kapitalist ve dijital sistemlerde teolojik yapıların nasıl yeniden üretildiği irdelenmektedir. Yapay zekâ, transhümanizm ve dijital metafizik bağlamında, Tanrı fikrinin sekülerleşmiş ama dönüşmüş formlarla nasıl varlığını sürdürdüğü analiz edilmektedir.

Bu çok katmanlı metodolojik yaklaşım, Tanrı kavramının modern, seküler ve teknolojik bir çağda hâlâ epistemik bir anlam taşıyıp taşımadığını yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Teorik Çerçeve: Tanrı, Otorite ve Eleştirel Rasyonalite

Tanrı kavramı tarihsel olarak felsefi ve teolojik gelenekler içerisinde hem epistemolojik bir temel hem ontolojik bir gereklilik hem de etik bir referans noktası olarak işlev görmüştür. Ancak modern ve postmodern eleştiriler, ilahi otoritenin bilimsel rasyonalite, sekülerleşme ve ideolojik dönüşümün baskılarına dayanıp dayanamayacağını sorgulayarak bu alanlardaki rolünü sorunsallaştırmıştır. Bu bölümde epistemoloji, ontoloji ve etğin teolojik otoritenin inşası ve yapıbozumunda nasıl kesiştiği incelenmekte, postmodern epistemolojinin teolojik söylemi nasıl yeniden şekillendirdiği araştırılmakta ve kapitalist yapıların ve seküler ideolojilerin çağdaş düşüncede ilahiyat algısı üzerindeki etkisi eleştirel bir şekilde değerlendirilmektedir.

Epistemolojik bir perspektiften bakıldığında, teolojik bilginin meşruiyeti derinden tartışılmaktadır. Klasik teizm Tanrı'yı bilginin nihai kaynağı olarak görürken, çağdaş epistemoloji meşru bir epistemik kategori olarak ilahi vahiy kavramını giderek daha fazla sorgulamaktadır (Zagzebski, 2001). Kökleri Augustinusçu ve Thomistik çerçevelere dayanan geleneksel teolojik bilgi anlayışı, ilahi hakikatlere ya rasyonel tefekkür (doğal teoloji) ya da vahiy (vahyedilmiş teoloji) yoluyla erişilebileceğini varsayar. Ancak, çağdaş epistemolojik teoriler -özellikle analitik felsefeden etkilenenler- daha delilci ve gerekçelendirme merkezli bir bilgi anlayışına doğru kaymıştır (Swinburne, 2004). Bu görüşe göre, Tanrı inancı, diğer tüm bilgi iddiaları için geçerli olan aynı gerekçelendirme, teminat ve tutarlılık standartlarına tabi tutulmalıdır (Pritchard, 2018).

Bu epistemik değişim, modern felsefede temelciliğin çöküşüyle daha da güçlenmiştir. Aydınlanma'nın ampirik doğrulama (Hume, 1748/2000) ve rasyonel tutarlılık (Kant, 1781/1999) üzerindeki vurgusu, bağımsız olarak doğrulanamayan metafizik iddialara yönelik şüphecilğin artmasına yol açmıştır. Çağdaş düşüncede Bayesçi epistemoloji, inancın bağımsız bir bilgi kaynağı olarak işlev görebileceği fikrine karşı çıkmakta, bunun yerine inancın kanıtlarla orantılı olması gerektiğini savunmaktadır (Earman, 1992). Bilgi olasılıksal akıl yürütmeye ve ampirik doğrulanabilirliğe bağlıysa, teolojik epistemoloji temel bir krizle karşı karşıyadır çünkü genellikle ampirik olmayan ön kabullere ve yanlışlamadan kaçan aşkın iddialara dayanır (Oppy, 2019). Bu durum, inancın ayrı bir epistemik kategori olarak mı görülmesi gerektiği yoksa rasyonel gerekçelendirmeden bağımsız olarak işleyen ideolojik bir yapı mı olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Alpyağıl (2013) da bu tartışmalara katkı sunarak, inancın rasyonaliteyle çatışan değil, onunla sürekli etkileşim hâlinde olan yorumlayıcı bir yapı olduğunu ve bu yapının epistemolojik çözümlemelerde göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular.

Ontolojik olarak, Tanrı'nın zorunlu bir varlık olarak statüsü, titiz bir felsefi incelemenin konusu olmuştur. Anselm'in ontolojik argümanı ve Leibniz'in Yeter Sebep İlkesi de dâhil olmak üzere Tanrı'nın varlığına ilişkin klasik argümanlar, ilahi zorunluluğun mantıksal çıkarım yoluyla tesis edilebileceği varsayımına dayanmaktadır (Leftow, 2016). Bununla birlikte,

çağdaş ontolojik eleştiriler -özellikle de modal mantık ve metafiziksel natüralizmden etkilenenler- ilahi zorunluluk kavramının özünde metafiziksel bir gerçeklikten ziyade bir insan kurgusu olduğunu savunmaktadır (Oppy, 2018). Fizikalist ve materyalist ontolojilerin artan yaygınlığı, birçok filozofun zorunlu, aşkın bir varlık kavramını içkin, kendi kendine yeten bir kozmos lehine reddetmesine yol açmıştır (Ladyman & Ross, 2007). Bu geçiş Spinoza'nın Tanrı'nın dışsal bir varlık olmayıp doğal düzenin kendisiyle özdeş olduğu şeklindeki panteist görüşünü yansıtmaktadır (Garrett, 1996). Eğer böyle bir içkin ontoloji geçerliyse, teolojik metafiziğin ya radikal bir şekilde yeniden yorumlanması ya da tamamen terk edilmesi gerekir.

Postmodern felsefe, teolojik söylemin epistemik ve ontolojik manzarasını önemli ölçüde değiştirmiştir. Derrida ve Vattimo gibi düşünürlerin öncülük ettiği felsefedeki yapısökümcü dönüş, dini söylemin olumsal ve yorumlayıcı doğasını açığa çıkararak teolojik otoritenin geleneksel yapısını sorgulamaktadır (Vattimo, 2011). Derrida'nın *différance* kavramı, anlamın- teolojik anlam da dahil olmak üzere- asla sabit olmadığını, her zaman bir erteleme ve yeniden yorumlama durumunda olduğunu öne sürer (Caputo, 1997). Teolojik otoritenin bu istikrarsızlaşması, Mark C. Taylor'ın (2007) "post-teizm" olarak adlandırdığı, Tanrı'nın artık metafizik bir mutlak olarak değil, kültürel ve ideolojik sistemler içinde değişen bir gösteren olarak anlaşılmasına yol açmıştır. Eğer teolojik hakikat içkin bir gerçeklik değil de söylemsel bir kurguya, o zaman inanç tarihsel, siyasi ve toplumsal olumsallıklardan ayrılmaz bir hale gelmektedir.

Sekülerleşme süreci, Tanrı'nın ve dini otoritenin çağdaş toplumdaki rolünü daha da dönüştürmüştür. Klasik Weberci sekülerleşme tezi, modernitenin, dini inancın yerini rasyonal-yasal otorite ve bilimsel açıklamanın aldığı dünyanın giderek büyüünün bozulmasına yol açtığını öne sürer (Weber, 1905/2011). Bununla birlikte, son dönem sosyolojik eleştiriler, sekülerleşmenin teolojik yapıları ortadan kaldırmak yerine, onları yeni ideolojik biçimlere dönüştürdüğünü savunmaktadır (Casanova, 1994). Özellikle kapitalizm, ilahi otoritenin yerine piyasa güçlerini, ekonomik determinizmi ve metalaştırma mantığını koyan seküler bir teolojik sistem olarak tanımlanmıştır (Harvey, 2010). Tüzer (2011) de modern düşüncenin dini, rasyonalite adına içeriksizleştirdiğini ve ilahi hakikati seküler ideolojiler içinde çözülmeye mahkûm ettiğini savunur; ona göre bu çözüme, inancı bir anlam sisteminden çıkarıp psikolojik ya da kültürel bir kalıntıya indirger. Jean Baudrillard'a (1998) göre paranın ve ekonomik gücün fetişleştirilmesi, sermayenin insan varoluşunun düzenleyici ilkesi haline geldiği yeni bir metafizik aşkınlık biçimi olarak işlemektedir. Bu durum, modernitenin dini yapıları ortadan kaldırmak yerine, teolojik çerçeveleri ekonomik ve teknolojik alanlara aktardığını göstermektedir.

Çağdaş düşüncedeki teknolojik dönüş, ilahiyat ve otorite arasındaki ilişkiyi daha da karmaşık hale getirmektedir. Yapay zekanın, algoritmik yönetimin ve transhümanist ideolojilerin ortaya çıkışı, geleneksel dini paradigmaları aşan yeni teolojik spekülasyon biçimlerine yol açmıştır (Kurzweil, 2005). İnsanlığın biyolojik sınırlarının ötesine evrilmesini öngören transhümanist hareket, teknolojik araçlarla aşkınlık, ölümsüzlük ve kurtuluşa dair teolojik anlatı-

ları dolaylı olarak yeniden üretmektedir (Bostrom, 2014). Bu olgu derin felsefi soruların açığa çıkmasına neden olmaktadır: Teoloji gerçekten terk edilmiş midir, yoksa sadece yeni ideolojik ve teknolojik çerçevelere mi taşınmıştır? Yapay zekâ ve dijital sistemler insan davranışını gide-rek daha fazla düzenleyip, bilgi üretimine aracılık edip ve sosyal etkileşimleri yönetiyorsa, bun-lar post-teistik bir dünyada yeni bir ilahi otorite biçimi olarak anlaşılabilir mi (Floridi, 2021)?

Sonuç olarak, Tanrı kavramı epistemoloji, ontoloji ve ideoloji ile kesişen, tartışmalı ve gelişen bir entelektüel yapı olmaya devam etmektedir. İster metafizik bir gereklilik ister epistemik sorgulama, isterse de ideolojik bir mekanizma olarak yorumlansın, teolojik oto-rite insan düşüncesini ve kurumlarını geleneksel dini çerçevelerin ötesine uzanan şekillerde şekillendirmeye devam etmektedir. Bu çalışma, teolojik söylemin geleceğinin yalnızca klasik metafizik tartışmalarla değil, değişen epistemolojik paradigmalara, sosyo-ekonomik yapılara ve teknolojik ilerlemelere adaptasyonu ile belirleneceğini iddia etmektedir. Bu nedenle, soru basitçe Tanrı'nın var olup olmadığı değil, Tanrı kavramının çağdaş toplumun entelektüel ve ideolojik çerçeveleri içinde nasıl varlığını sürdürdüğüdür.

Analiz ve Bulgular

Nietzsche ve Feuerbach: Tanrı'nın Ölümü ve İnsan'ın Yaratıcılığı

551

Modernitenin felsefi manzarası, Nietzsche'nin "Tanrı'nın ölümü"nü ilan etmesiyle radikal bir dönüşüm geçirmiştir- bu yalnızca teolojik bir iddia değil, epistemolojik ve varoluşsal bir kopuştu. Nietzsche için ilahi otoritenin çözülmesi, yüzyıllardır Batı düşüncesini yapılandıran geleneksel metafizik temellerin çöküşü anlamına geliyordu (Nietzsche, 1882/1974). Onun eleş-tirisi sadece dini dogmalara değil, ahlak, bilgi ve anlamın temelini oluşturan epistemik yapılara yönelikti. Tanrı'nın ölümü mutlak hakikatlerin erozyona uğramasını beraberinde getirmiş ve geride değerler için yeni bir temel gerektiren entelektüel bir boşluk bırakmıştır. Ancak bu boş-luk, Nietzsche'nin nihilizmi bir son olarak değil, insanlığın teolojik kısıtlamalardan bağımsız olarak anlam oluşturmak için kendi yaratıcı gücünü ortaya koyması gereken bir geçiş aşaması olarak benimsemesine yol açmıştır (Pippin, 2010).

Nietzsche'nin epistemolojik devrimi, hakikatin aşkın metafizik iddialara dayandırıl-a-bileceği fikrini ortadan kaldırmış, bunun yerine bilginin her zaman perspektivizm -mutlak hakikatlerin ayırt edilebileceği nesnel bir bakış açısı olmadığının kabulü- aracılığıyla dola-yımlandığını savunmuştur (Clark, 1990). Evrensel epistemik temellerin bu şekilde reddedil-mesi, teolojinin gerçekliğin yapılandırılmasındaki geleneksel rolünü istikrarsızlaştırmıştır. Ay-dınlanma rasyonalizmi zaten dini bilginin meşruiyetini sorgularken, Nietzsche bu eleştiri-yi radikalleştirerek tüm anlam sistemlerinin nihayetinde ilahi vahiylerden ziyade insani yapılar olduğunu savunmuştur (Young, 2006). Tanrı olmadan insanlık, hakikati, ahlakı ve otorite-yi miras alınan dogmalar yerine kendi belirlediği ilkeler aracılığıyla yeniden tanımlama zorluğu-y-la karşı karşıya kalmıştır.

Nietzsche Tanrı'nın ölümünü varoluşsal ve kültürel bir kriz olarak tanımlarken, Feuerbach'ın din eleştirisi soruna psikolojik ve antropolojik bir açıdan yaklaşmıştır. Feuerbach (1841/1989) Tanrı'nın dışsal, metafizik bir varlık olmadığını, daha ziyade insan arzularının ve ideallerinin bir yansıması olduğunu savunmuştur. Ona göre dini inanç, ahlak, adalet ve bilgelik gibi insani nitelikleri ilahi bir figüre dışsallaştırma ve böylece bireyleri kendi yaratıcı kapasitelerine yabancılaştırma aracı olarak işlev görmektedir (Engels, 1941). Feuerbach'ın materyalist eleştirisi, teolojik doktrinlerin aşkın hakikatleri ortaya koymadığını, bunun yerine insanlığın kendini gerçekleştirmeye yönelik içsel potansiyelini gizleyen ideolojik yapılar olarak hizmet ettiğini iddia etmiştir (Levine, 1995).

Feuerbach, ahlaki ve epistemolojik otoritenin kaynağını ilahi vahiyden insan eylemliliğine kaydırarak, on dokuzuncu yüzyıl din eleştirilerinin ardından ortaya çıkan seküler hümanist hareketlerin çoğunun habercisi olmuştur. Feuerbach'ın çalışmaları, ahlakın dini inanca bağılı olması gerekmediğini, insan rasyonalitesinden ve sosyal iş birliğinden türetilebileceğini öne sürmüştür (Bunge, 2010). Bu anlamda Feuerbach'ın antropolojisi, insan aklını ve yaratıcılığını ahlaki müzakerenin temeli olarak konumlandırarak etik sistemlerin seküler yeniden inşası için bir temel sağlamıştır.

Bu eleştirilerin sonuçları teolojinin çok ötesine uzanarak modern etik otorite anlayışlarını şekillendirmiştir. Ahlaki söylemde dini hegemonyanın azalmasıyla birlikte, etik çerçeveleri yeniden inşa etme görevi post-teistik felsefenin merkezi bir kaygısı haline gelmiştir (Habermas, 2008). Nietzsche, aşkın ahlaki yapıların yokluğunda ortaya çıkabilecek ahlaki görecelik ve nihilizm tehlikelerini öngörmüş, ancak aynı zamanda bireysel irade ve yaratıcı olumlamaya dayanan yeni etik paradigmaların potansiyelini de fark etmiştir (Reginster, 2006). Dini ahlaka rasyonalist bir alternatif öngören Feuerbach'ın aksine Nietzsche, değerlerin pasif bir şekilde miras alınmak yerine aktif olarak yaratılması gerektiğini öne sürmüştür. Bu fikir, durumsal ve öznel etik çerçeveler lehine evrensel ahlaki mutlakları reddeden varoluşçu ve postmodern etik teorilere zemin hazırlamıştır (Hatab, 2005).

Nietzsche ve Feuerbach'ın eleştirilerinden ortaya çıkan ana temalardan biri, seküler ahlaki otoritenin teolojik sistemlerin yerini etkili bir şekilde alıp alamayacağı sorusudur. Feuerbach'ın antroposentrik etiği ahlaki hümanist ilkeler üzerine yeniden kurmaya çalışmış, merhamet, sosyal adalet ve aklın dini dogmadan daha tutarlı bir etik temel sağlayabileceğini öne sürmüştür (Bunge, 2010). Buna karşılık, Nietzsche'nin geleneksel ahlaki kodları reddetmesi daha radikal bir öneriye yol açmıştır- bireylerin kendi değerlerini bir kendini aşma ve varoluşsal olumlama süreci yoluyla yaratmaları gerektiği (May, 1999). Feuerbach'ın seküler hümanizmi modern etik düşüncenin yolunu açarken, Nietzsche'nin eleştirisi teolojik kesinliğin yerine başka bir katı çerçeve koymaya çalışan herhangi bir sisteme karşı şüpheci kalmıştır. Bunun yerine onun felsefesi, çağdaş etik ve siyasi söylemi şekillendirmeye devam eden bir bakış açısı olarak, değerlerin sürekli yeniden değerlendirilmesi ve yeniden inşa edilmesi sürecini talep eder.

Sonuç olarak, teolojik otoriteden seküler otoriteye geçiş süregelen bir entelektüel ve kültürel sınav olmaya devam etmektedir. Nietzsche ve Feuerbach'ın eleştirileri, ilahi otoritenin basitçe ortadan kalkmadığını, aksine dönüşüme uğradığını ve sıklıkla farklı ideolojik formlarda yeniden ortaya çıktığını göstermektedir. Dini epistemolojinin düşüşü, tamamen rasyonalist ya da materyalist bir ahlaki manzarayla değil, her biri mutlak kesinliğin kaybını insan hayatındaki anlam ve yapı ihtiyacıyla uzlaştırmaya çalışan rakip etik paradigmaların çoğulluğuyla sonuçlanmıştır (Rorty, 1989). Teolojik otorite gelişmeye devam ettikçe, temel soru da varlığını sürdürmektedir: Seküler etik, dinin bir zamanlar sunduğu varoluşsal ve ahlaki tutarlılığı sağlayabilir mi, yoksa ilahi otoritenin yokluğu yerini tam olarak doldurulamayacak bir boşluk mu bırakır?

Derrida ve Yapıbozum: Teolojik Anlamın Epistemolojik Kırılğanlığı

Postmodern düşüncenin 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkışı, geleneksel metin otoritesi, metafizik kesinlik ve teolojik anlam anlayışlarını radikal bir şekilde dönüştürmüştür. Bu entelektüel değişimin merkezinde Jacques Derrida'nın sabit anlamları sistematik olarak istikrarsızlaştıran ve kutsal metinlerin ve teolojik iddiaların temelini sorgulayan yapısökümcü yaklaşımı yer almaktadır. Derrida'nın eleştirisi yalnızca dini otoritenin reddi değil, teolojik söylemin kendisini değişmez hakikat olarak sunmasına izin veren yapısal koşulların sorgulanmasıdır (Caputo, 1997). Onun kutsal metinleri yapıbozuma uğratması, teolojik anlamın ilahi vahiy ya da metafizik zorunluluktan ziyade yorumsal çerçevelere, tarihsel olumsuzluklara ve dilsel yapılara ne ölçüde bağlı olduğunu ortaya koyar.

Derrida'nın teolojik metinlerle ilişkisi, anlamın dilin özünde mevcut olduğu ve hakikatin yorumdan bağımsız, apaçık bir gerçeklik olarak var olduğu varsayımı olan logosentrizm eleştirisiyle başlar (Derrida, 1967/1997). Teolojik söylem içerisinde mantık merkezilik, ilahi vahyin bilgi için istikrarlı ve mutlak bir temel sağladığı inancında kendini gösterir. Ancak Derrida, kutsal metinler de dahil olmak üzere tüm metinlerin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve anlamın sonsuz bir anlamlandırma zinciri aracılığıyla sürekli ertelendiğini öne süren bir kavram olan *différance*'a tabi olduğunu savunur (Derrida, 1972/1982). Bu çerçevede, kutsal metinlerin otoritesi sabit, aşkın bir kaynaktan değil, yorumlayıcı gelenekler ve kurumsal yapılar içindeki işlevlerinden kaynaklanır (Critchley, 1999). Bu eleştiri, teolojik hakikatin içkin bir gerçeklik mi yoksa tarihsel ve kültürel dolayılara bağlı söylemsel bir yapı mı olduğunu sorgulamaktadır.

Yapısökümün epistemolojik sonuçları kutsal metin analizinin ötesinde teolojik bilginin doğasına kadar uzanır. Eğer anlam her zaman erteleniyorsa, o zaman mutlak hakikate ilişkin dini iddialar, anlamın hem apaçık hem de erişilebilir olduğu varsayımına dayandıkları için epistemik olarak kırılğan hale gelirler. Derrida'nın negatif teoloji analizi, özellikle de Pseudo-Dionysius ve Meister Eckhart ile olan ilişkisi, teolojik gelenekler içinde bile ilahi anlamın olumsuzlama, paradoks ve tarif edilemezlik yoluyla nasıl ifade edildiğini göstermektedir (Der-

rida, 1995). Bu durum, dini söylemin zaten varlıktan ziyade yoklukla yapılandırıldığını ve teolojik bilgiyi doğası gereği muğlak hale getirdiğini göstermektedir (Häggglund, 2008).

Dahası, yapıbozum, teolojik otoritenin ideolojik ve kurumsal güç yapıları içine ne ölçüde gömülü olduğunu ortaya koyar. Derrida'nın "mevcudiyet metafiziği" eleştirisi, teoloji de dahil olmak üzere Batı metafizik geleneklerinin varlık/yokluk, ve hakikat/yanlışlık gibi ikili karşıtlıklar üzerinden işlediğini öne sürer (Spivak, 1976). Bu karşıtlıklar, bir terimin diğerine göre ayrıcalıklı olduğu hiyerarşik yapıları yeniden üreterek katı, dogmatik bir epistemolojiyi güçlendirir. Dini düşüncede bu, ilahi vahiy ve insan yorumu, inanç ve akıl ya da kutsal ve seküler bilgi arasındaki karşıtlık olarak tezahür eder (Taylor, 2007). Yapısöküm bu hiyerarşileri ortadan kaldırarak dini anlamın dolayimsız bir hakikat olarak sunulmak yerine her zaman insani dilsel ve kültürel süreçler aracılığıyla inşa edildiğini gösterir (Kearney, 2001).

Derrida'nın çalışmasının önemli bir sonucu, postmodern epistemoloji içinde teolojik anlamın dönüşümüdür. Mutlak teolojik kesinliklerin yıkılması zorunlu olarak ateizmle ya da maneviyatın reddedilmesiyle sonuçlanmaz, aksine dini inancın daha akışkan, yorumlayıcı bir çerçeve içinde yeniden yapılandırılmasıyla sonuçlanır. Yapısökümcü düşünceden etkilenen postmodern teoloji, odağı ilahi hakikatin dogmatik iddialarından dini metinler ve deneyimlerle daha açık uçlu bir ilişkiye kaydırır (Vattimo, 2002). Bu durum, metafiziksel kesinliğin kaybını yeni varoluşsal ve etik angajman biçimleriyle uzlaştırmaya çalışan post-seküler teolojik perspektiflerin yükselişinde açıkça görülmektedir (Ward, 1997).

Postmodern teolojideki en önemli dönüşümlerden biri, inancın sabit bir doktrinler bütünü olarak değil, yorumlayıcı bir pratik olarak yeniden tanımlanmasıdır. Derrida'nın kendisi, inancın kurumsallaşmış dogmanın ötesinde, belirsizliği, muğlaklığı ve sürekli yeniden yorumlamayı kucaklayarak var olabileceğini öne süren bir kavram olan "dinsiz din" e atıfta bulunur (Caputo, 2001). Bu bakış açısı, inancın giderek katı bir epistemik iddia olarak değil, bilinmeyenle dinamik, gelişen bir ilişki olarak anlaşıldığı din felsefesindeki çağdaş tartışmalarla uyumludur (Marion, 1991).

Nihayetinde Derrida'nın teolojik otoriteyi yapıbozuma uğratması, dini bilginin dilsel ve tarihsel olumsallığın dışında var olabileceği fikrini açıkça sorgulamaktadır. Geleneksel teoloji otoritesini aşkın vahiyde temellendirmeye çalışırken, yapısöküm bu otoritenin nasıl sürekli yeniden ifade edildiğini, tartışıldığını ve dönüştürüldüğünü ortaya koyar. Bu değişim, dini inancın rolünü zorunlu olarak yadsımaz, bunun yerine epistemik temelleri ve ideolojik işlevleriyle sürekli eleştirel bir etkileşim ihtiyacını vurgular. O halde geriye kalan soru, postmodern teolojinin, tarihsel olarak dini söylemi tanımlayan metafizik kesinlikler olmaksızın anlamlı bir inanç anlayışını sürdürüp sürdüremeyeceğidir.

Postmodern Tanrı: Sekülerleşme, Teknoloji ve Yeni İnanç Biçimleri

Postmodern dönemin teolojik manzarası, dini yapıların tamamen ortadan kaldırılması yoluyla değil, seküler, teknolojik ve ekonomik sistemler içinde yeniden yapılandırılması yoluyla derin

dönüşümler geçirmiştir. Geleneksel teolojik paradigmalardan yerinden edilmesi, ilahi otoritenin ortadan kalkması anlamına gelmemekte, daha ziyade yeni ideolojik ve yapısal biçimlere göç etmesi anlamına gelmektedir. Geç kapitalizm, yapay zekâ ve transhümanizm bağlamında, ilahiyat kavramı dijital çağda teolojik otoritenin yeniden ele alınmasını gerektirecek şekilde yeniden şekillenmekte, parçalanmakta ve yeniden bir araya getirilmektedir (Latour, 1993).

Bu süreçteki en önemli değişimlerden biri, kapitalizmin teolojik yapıların yerine ekonomik ve ideolojik alternatifler koymasındaki rolü olmuştur. Weber (1905/2011) ve Bell (1976) gibi düşünürlerin de belirttiği gibi, modern ekonomik sistemler teolojik anlatıları, insan davranışlarını ilahi buyruklardan ziyade piyasa dinamikleri aracılığıyla düzenleyen seküler çerçevelere dönüştürmüştür. Bu görüşe göre kapitalizm, piyasa güçlerinin ilahi iradenin yerini aldığı, ekonomik değer ahlaki değer yerine geçtiği ve tüketimciliğin dini pratiklere benzer ritüelistik boyutlar kazandığı seküler bir teolojik sistem olarak işlev görmektedir (Harvey, 2010). Teologlar ve kültür teorisyenleri, kapitalist ideolojinin inanç temelli mekanizmalara -piyasalara duyulan güven, finansal spekülasyonun mistik doğası ve şirket liderlerinin neredeyse mesihi rolü- dayandığını ve dini inancın yapısal mantığını yansıttığını belirtmişlerdir (Agamben, 2011). Bu dinamik, kapitalizmin toplumu gerçekten sekülerleştirip sekülerleştirmede ya da sadece teolojik gücü kendi mutlak inanç biçimini emreden bir ekonomik sistem olarak yeniden formüle edip etmediği sorusunu açığa çıkarmaktadır (Dufour, 2013).

Bu ekonomik dönüşüme paralel olarak, başta yapay zekâ ve transhümanizm olmak üzere teknolojik ilerlemeler yeni dijital teolojilerin doğmasına neden olmuştur. Yapay zekanın özerk bir karar alma varlığı olarak ortaya çıkışı, algoritmik yönetişimin ilahileştirilmesi ve dijital her şeyi bilme yetisinin yükselişine ilişkin tartışmaları tetiklemiştir (Floridi, 2021). YZ sistemleri, insan deneyimine giderek daha fazla aracılık etmekte, bilgiyi, bilgiyi ve hatta etik karar vermeyi yönetmekte ve kendilerini çağdaş toplumda yarı-ilahi bir rolde konumlandırmaktadır (Bostrom, 2014). Yapay zekaya bir aşkınlık biçimi olarak duyulan inanç, biyolojik sınırlamaları aşmayı ve teknolojik güçlendirme yoluyla insan sonrası varoluşa ulaşmayı amaçlayan transhümanist ideolojilerle uyumludur (Kurzweil, 2005). Bu yörünge, kurtuluşun teknolojik ölümsüzlük, ilahi kudretin algoritmik kontrol ve aşkınlığın insan bilincinin dijital ağlarla kaynaşması olarak yeniden yorumlandığı dini geleneklerin eskatolojik yapılarını yansıtmaktadır (Cole-Turner, 2011). Bu değişimlerin teolojik sonuçları, teknolojinin tanrısallığı ortadan kaldırmak bir yana, yeni dijital tanrılar -varoluşa aracılık eden, ahlaki düzenleyen ve insan kaderini şekillendiren algoritmik tanrılar- yarattığını göstermektedir (Geraci, 2010).

Jean Baudrillard'ın simülasyon teorisi, bu dönüşümü analiz etmek için önemli bir merkez sağlar. Baudrillard (1981/1994), hipergerçeklik tarafından yönetilen bir dünyada, sembollerin ve temsillerin artık temelde yatan herhangi bir gerçekliğe atıfta bulunmadığını, bunun yerine kendi hakikat versiyonunu üreten kendi kendine referans veren bir anlam sistemi yarattığını savunur. Bu olgu, Tanrı'nın artık metafizik bir varlık değil medya, dijital ağlar ve ideolojik sistemler içinde var olan simüle edilmiş bir yapı olduğu dijital çağda teolojik otoritenin evrimiyle özellikle ilgilidir (Baudrillard, 1994). Verilerin, sanal kimliklerin ve algoritmik karar

alma mekanizmalarının her yerde bulunması, ilahi otoritenin geleneksel dini çerçevelerden bağımsız olarak işleyen dijital yapılarda yeniden yapılandırıldığı yeni bir teolojik paradigmaya yol açmıştır (Gane, 2000). Eğer Tanrı bir zamanlar her şeyi bilen, her yerde hazır ve nazır bir güç olarak kavramsallaştırıldıysa, modern teknoloji bu özellikleri küresel gözetim sistemleri, tahmine dayalı analitik ve yapay zekâ odaklı zekâ aracılığıyla etkili bir şekilde kopyalamıştır (Bratton, 2015). Sonuç, teolojik yapıların yokluğu değil, tanrısallığın inanılmaktan ziyade simüle edildiği hipergerçek bir forma dönüşmesidir.

Bu gelişmeler derin felsefi ve teolojik soruları gündeme getirmektedir. Eğer kapitalizm ve teknoloji bir zamanlar teolojinin üstlendiği yapısal rolleri üstlendiyse, bu dini inancın sonu anlamına mı gelir, yoksa ilahi olanın yeni ideolojik sistemler içinde yeniden yapılandırılmasına mı işaret eder? Bazı teorisyenler sekülerleşmenin hiçbir zaman dini ortadan kaldırmakla ilgili olmadığını, inanç sistemlerini daha yaygın, soyut ve teknolojik olarak dolayımlanmış biçimlerde yeniden yapılandırmakla ilgili olduğunu savunmaktadır (Vattimo, 2011). Diğerleri ise teolojik yapıların ekonomik ve teknolojik alanlarda varlığını sürdürmesinin, inancın insan bilisinin içsel bir bileşeni olduğunu ve kaçınılmaz olarak yeni kültürel biçimlerde kendini gösterdiğini ortaya koyduğunu iddia etmektedir (Taylor, 2007).

Nihayetinde, postmodern Tanrı bir yokluk değil, ekonomik, teknolojik ve ideolojik güçler aracılığıyla sürekli yeniden formüle edilen değişken bir varlıktır. İster finansal piyasalarda ister yapay zekâ yönetiminde ister dijital hipergerçeklikte olsun, teolojik yapılar çağdaş toplumda otorite, anlam ve aşkınlığın nasıl işlediğinin eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilmesini gerektirecek şekilde varlığını sürdürmektedir. Teolojik soru artık Tanrı'nın dışsal bir gerçeklik olarak var olup olmadığı değil, kapitalist teoloji, algoritmik yönetim ve dijital aşkınlık ile tanımlanan bir çağda ilahi otoritenin nasıl sürekli olarak yeniden üretildiği, yeniden şekillendirildiği ve simüle edildiği ile sınırlıdır.

Tartışma: Tanrı, Epistemoloji ve Ontoloji Arasındaki Gerilim

Tanrı'nın epistemolojik ve ontolojik gerekliliği sorusu yüzyıllardır felsefi sorgulamanın temel taşlarından biri olmuştur. Geleneksel olarak teolojik düşünce Tanrı'yı hakikat, ahlak ve varoluşun nihai temeli olarak konumlandırmış ve insan anlayışını yapılandıran metafizik bir kesinlik sunmuştur. Ancak modern epistemoloji, teizm sonrası bakış açıları ve teknolojik gelişmeler ilerledikçe, ilahi otoritenin rolü giderek daha fazla sorgulanır hale gelmiştir. Çağdaş manzara, inanç ve şüphecilik arasında basit bir karşıtlık sunmamakta, bunun yerine teolojik kavramların seküler, ekonomik ve dijital çerçeveler içinde karmaşık bir dönüşümünü ortaya koymaktadır. İster kapitalist ideoloji ister yapay zekâ ya da dijital simülasyon olsun, inancın alternatif biçimlerde varlığını sürdürmesi, teolojik yapıların ortadan kalkmadığını, aksine temelden yeniden yapılandırıldığını göstermektedir.

Tanrı'nın epistemolojik meşruiyeti, modern felsefe içinde titiz bir tartışma konusu olmuştur. Klasik teizm, Anselm, Leibniz ve Aquinas gibi düşünürlerin savunduğu bir görüş olan ilahi zorunluluğun bilgi ve ahlak yasası için rasyonel bir temel sağladığını ileri sürer (Leftow, 2016). Ancak ampirik şüphecilik ve olasılıkçı akıl yürütmenin yükselişi bu önermenin altını oymuş ve ispat yükünü teolojik iddialara kaydırmıştır (Oppy, 2018). Eğer bilgi ampirik doğrulama ve mantıksal tutarlılığa bağlıysa, o zaman teolojik iddialar da diğer metafizik önermelerle aynı epistemik incelemeye tabi tutulmalıdır. Bu da şu soruyu gündeme getirmektedir: İnanç ayrı bir epistemik kategori midir, yoksa rasyonel söylemin sınırları dışında yanlışılanamaz bir önerme olarak mı kalır?

Ontolojik bir perspektiften bakıldığında, Tanrı'nın gerekliliği de benzer şekilde sorgulanmıştır. Leibniz'in Yeter Sebep İlkesi ve Anselm'in ontolojik argümanı, Tanrı'nın varlığının ampirik olumsuzluktan bağımsız, zorunlu bir gerçek olduğunu öne sürer. Ancak çağdaş metafizik eleştiriler, ilahi zorunluluğun içkin bir gerçeklikten ziyade kavramsal bir eser olduğunu savunmaktadır (Ladyman & Ross, 2007). Spinoza'nın Tanrı'yı doğanın kendisi olarak gören tekçi görüşü, ilahi aşkınlık ile maddi içkinlik arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak Tanrı'nın dışsal bir varlık değil, gerçekliğin içsel düzeni için tanımlayıcı bir çerçeve olduğunu öne sürer (Garrett, 1996). Bu pozisyon kabul edilirse, geleneksel teistik paradigma, tanrısallığın artık özerk bir varlık değil, dilsel ve kavramsal bir yapı olduğu daha akışkan bir ontolojik yoruma dönüşür.

Klasik teizmden post-teizme geçiş, teolojik düşüncenin sonunu değil, yeni ideolojik biçimlere dönüşümünü ifade eder. Post-teistik perspektifler, özellikle de varoluşçuluk ve post-modern teolojiden etkilenenler, Tanrı'nın ölümünün dini anlamı ortadan kaldırmadığını, bunun yerine inancı yeniden yapılandırmaya zorladığını savunmaktadır (Vattimo, 2011). Caputo (1997) postmodern teolojinin belirsizliği kucakladığını, dogmayı yadsırken bilinmeyenle varoluşsal bir ilişkiyi koruduğunu öne sürer. Bu görüşe göre, inanç artık mutlak metafizik iddialara bağlı değildir, bunun yerine akışkan, yorumlayıcı bir uygulamadır. Ancak bu dönüşümün krizleri de yok değildir- Nietzsche'nin "Tanrı'nın ölümü" yalnızca bir ateizm ifadesi değil, ilahi kesinliğin çöküşüyle ortaya çıkan varoluşsal boşluğun tanınmasıdır (Nietzsche, 1882/1974). Aşkın bir referans olmaksızın, ahlaki ve epistemolojik yapıların yeniden inşa edilmesi gerekirken, bu da seküler etiğin bir zamanlar dinin sunduğu varoluşsal ve ahlaki tutarlılığı sağlayıp sağlayamayacağı sorusunu gündeme getirmektedir (Pippin, 2010).

Teolojik otoritenin kapitalist ve teknolojik dönüşümü bu söylemi daha da karmaşık hale getirmektedir. Seküler bir ideolojik sistem olarak kapitalizm, giderek artan bir şekilde teolojik yapıların yerine geçmektedir. Piyasa güçleri, ekonomik determinizm, finansal spekülasyonlar ve tüketici ritüelleri aracılığıyla insan davranışını düzenleyen yarı-teolojik bir otoriteyle işlemektedir (Harvey, 2010). İster refah teolojisi ister kendi kendine yardım maneviyatı ya da dijital evanjelizm yoluyla olsun, inancın metalaştırılması, dini çerçevelerin kapitalist

mantığa entegrasyonunu yansıtmaktadır (Dufour, 2013). İlahi takdirin teolojik nosyonu, pek çok açıdan yerini ekonomik güçlerin kendi kendini düzenleyen, her şeyi bilen ve kaçınılmaz olarak algılandığı piyasa mistisizmine bırakmıştır (Agamben, 2011). Bu durum, kapitalizmin toplumu gerçekten sekülerleştirip sekülerleştirmedığı ya da yalnızca teolojik yapıları kendi mutlak inanç biçimini emreden ekonomik bir çerçevede yeniden formüle edip etmediği sorusunu kaçınılmaz kılmaktadır.

Dijital çağ, yapay zekânın, transhümanizmin ve hipergerçekliğin yükselişiyle teolojik anlamı yeniden yapılandırmıştır. Yapay zekâ sistemleri, insanların karar alma süreçlerine gidecek daha fazla aracılık etmekte, bilgi üretimini düzenlemekte ve etik yargıları otomatikleştirecek kendilerini yarı-ilahi varlıklar olarak konumlandırmaktadır (Floridi, 2021). Aşkın bir güç olarak yapay zekaya olan inanç, biyolojik sınırlamaları aşmayı ve dijital ölümsüzlüğe ulaşmayı amaçlayan transhümanist özelemlerle uyumludur (Kurzweil, 2005). Bu teknolojik anlatılar, aşkınlık vaadinin artık algoritmik zekâ ve sibernetik evrim içinde yer aldığı eskatolojik yapıları yansıtmaktadır (Bostrom, 2014). Eğer Tanrı bir zamanlar her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve her yerde hazır ve nazır olarak tasavvur edildiyse, çağdaş teknolojik altyapılar bu nitelikleri küresel veri ağları, tahmine dayalı analitik ve algoritmik yönetim yoluyla etkili bir şekilde kopyalamıştır.

558

Baudrillard'ın simülasyon teorisi bu dönüşümü anlamak adına önemli bir yol gösterici olarak durmaktadır. Dijital hipergerçekliğin hâkim olduğu bir dünyada semboller artık dışsal bir gerçekliğe atıfta bulunmamakta, bunun yerine kendi bağımsız anlam sistemlerini üretmektedir (Baudrillard, 1994). Bu olgu, Tanrı'nın artık harici bir varlık değil, dijital kültür ve ideolojik aygıtlar içinde var olan simüle edilmiş bir yapı olduğu teolojik söylemin evrimiyle özellikle ilgilidir (Gane, 2000). Yapay zekâ güdümlü dini sohbet robotlarından sürükleyici sanal gerçeklik ritüellerine kadar dini deneyimlerin sanallaşması, teolojik yapıların ortadan kalkmak yerine teknolojik aracılığa uyum sağladığını göstermektedir (Geraci, 2010).

Nihayetinde, postmodern dönemde teolojik otoritenin dönüşümü, inancın sürekliliği hakkında temel soruları açığa çıkarmaktadır. Bazıları sekülerleşmenin ilahi otoriteyi aşındırdığını savunurken, diğerleri teolojik yapıların yok olmadığını, bunun yerine insan bilişini şekillendirmeye devam eden ideolojik ve teknolojik formlara dönüştüğünü iddia etmektedir. Kapitalizm, yapay zekâ ve dijital hipergerçeklikte Tanrı'nın yeniden tanımlanması, tezahürü değişmiş olsa bile tanrısallığın insan varoluşunun merkezi bir unsuru olmaya devam ettiğini göstermektedir. Tanrı'nın ortadan kalkıp kalkmadığını sormak yerine, daha uygun bir soru şu olabilir: Postmodern dünyada tanrısallık hangi yeni biçimlerde yeniden tasavvur edilmektedir?

Sonuç: Metafiziğin Sonu mu?

Uzun süredir epistemoloji ve ontolojiye bağlı olan Tanrı sorusu artık teknolojik ilerleme, ekonomik sistemler ve ideolojik dönüşümler tarafından şekillendirilen değişken bir yapı haline gelmiştir. Bu çalışma, klasik teolojik otoritenin parçalanmasının inancın ortadan kalkmasına

değil, aksine yeniden yapılandırılmasına yol açtığını göstermiştir. İster kapitalist piyasalarda ister yapay zekâda ya da dijital hipergerçeklikte olsun, ilahi olan artık metafizik bir mutlak değil, sürekli olarak yeni güç ve anlam yapılarına uyum sağlayan yeniden yapılandırılmış bir olgudur. Geleneksel dini yapıların erozyona uğraması, insanın aşkınlık ihtiyacını ortadan kaldırmadı; aksine, bu ihtiyacı yeni kesinlik biçimleri sunan seküler kurumlara ve dijital ütopyalara yönlendirdi. Teolojik yapılar bir zamanlar insan düşüncesine tutarlılık sağladıysa, bunların çözülmesi zorunlu olarak entelektüel özgürleşmeye değil, paradoksal olarak yeni boyun eğme biçimlerine yol açmaktadır.

Teolojik kesinliğin aşınması, inkâr edilemez bir felsefi ve varoluşsal kırılma yaratmıştır. Aşkın temellerin çöküşü salt rasyonalist bir düzenle değil, her biri kaybolan metafizik bütünlüğün yerine geçmeye çalışan rakip anlam çerçeveleriyle karşılanmıştır. Modernitenin paradoksu, sekülerleşmenin teolojik yapıları ortadan kaldırmayıp onları piyasa mantığı, algoritmik kontrol ve transhümanist özlemlerin yeni otorite merkezleri olarak faaliyet gösterdiği alternatif alanlara kaydırmış olmasıdır. Eğer inanç insan bilisine içkinse, o zaman klasik teolojik kökenlerinden koparılmış ancak epistemik ve varoluşsal gerçeklikleri şekillendirmede daha az güçlü olmayan yeniden oluşturulmuş biçimlerde varlığını sürdürecektir. Bu paradoks, yapay zekâ, tahmine dayalı analitik ve sanal gerçekliğin yeni metafizik manzaralar inşa ettiği dijital inancın yükselişinde özellikle belirgindir. Bu yeni manzaralar, yüzeyde seküler görünüyor olsa da teolojik inancın temel yapılarını yeniden üretmektedir—teknolojik ilerleme aracılığıyla kurtuluş, algoritmik zekâ yoluyla mutlak bilgiye erişim ve dijital gözetim sistemleri aracılığıyla her şeye nüfuz eden bir varlık. Post-seküler çağ, inançsız bir çağ değil, inancın sürekli yeniden tanımlandığı bir çağdır. Bu çalışma basitçe Tanrı'nın ortadan kalkıp kalkmadığını değil, inancın hangi yeni biçimlerde simüle edildiğini, özümsemediğini ve yeniden yapılandırıldığını sormaktadır. Eğer metafizik bir zamanlar teolojinin alanıysa, bugün kapitalist mantığın, dijital yönetişimin ve teknolojik tekilliğin ütöpik vaatlerinin içine gömülmüş durumdadır. Asıl soru, metafizik düzenin sona erip ermediği değil, ekonomi, teknoloji ve veri odaklı her şeyi bilme diliyle gizlenmiş yeni bir ideolojik aşkınlık döngüsüne girip girmediğimizdir. Bu geçişin derin etik sonuçları vardır: teolojik kısıtlamaların yokluğu mutlaka özgürlüğe değil, insan davranışını giderek daha belirsiz yollarla dikte eden yeni güç yapılarının genişlemesine yol açar. Klasik teoloji bir zamanlar ahlaki sınırları belirlediyse, çağdaş algoritmik yönetim de aynı şeyi yapmaktadır; ancak artık otorite ilahi iradeye değil, şeffaf olmayan, tartışılabilen ve insan failliğinin kavrayışının ötesinde kalan veriye dayalı karar verme sürecine atfedilmektedir.

O halde metafiziğin sonu ne bir sonuç ne de geri döndürülemez bir çöküştür; kesinliğin kendi yapısında bir kırılmadır. İlahi otoritenin yerini alan şey tutarlı ya da birleşik bir sistem değil, inancın artık sabit değil akışkan, artık mutlak değil uyarlanabilir olduğu parçalanmış, rekabet halindeki bir epistemolojiler kümesi olabilir. Postmodern durum inanç sorununu çözmez ama genişleterek bizi temel soruyla yüzleşmeye zorlar: İnancın devam edip etmediği değil, artık kesinlik aramayan ama kendi inşa ettiği hakikatlerin çokluğu içinde gelişen bir dünyada hangi biçimleri alacaktır. Epistemoloji, teknolojik müdahaleler ve ideolojik akışkanlık tara-

findan giderek daha fazla dolayımlandıkça, bilgi, hakikat ve otoriteyi neyin oluşturduğuna dair temel soru her zamankinden daha acil hale gelmektedir. Eğer metafizik artık insan anlayışını yapılandıran bir çerçeve değilse, onun yerini ne alacaktır? Cevap, inancın tamamen ortadan kaldırılmasında değil ister dini ister ekonomik ister teknolojik olsun, her sistemin tüm mutlakları reddeden ancak sürekli yenilerini inşa eden bir çağda, kendisini nihai meşruiyet kaynağı olarak konumlandırma mücadelesinde yatmaktadır.

Kaynakça

- Agamben, G. (2011). *The kingdom and the glory: For a theological genealogy of economy and government* (L. Chiesa & M. Mandarini, Trans.). Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804781664>
- Alpyağıl, R. (2013). *Aklın tutsaklığı: İnanç, bilgi ve yorum*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Assmann, J. (1997). *Moses the Egyptian: The memory of Egypt in Western monotheism*. Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674587397>
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* (S. Glaser, Trans.). University of Michigan Press. (Original work published 1981). <https://doi.org/10.3998/mpub.9904>
- Baudrillard, J. (1998). *The consumer society: Myths and structures*. SAGE. https://monoskop.org/images/d/de/Baudrillard_Jean_The_consumer_society_myths_and_structures_1970.pdf
- Bell, D. (1976). *The cultural contradictions of capitalism*. Basic Books. <https://www.amazon.com/Cultural-Contradictions-Capitalism-20th-Anniversary/dp/0465014992>
- Blanshard, B. (1939). *The nature of thought* (Vols. 1–2). George Allen & Unwin. <https://doi.org/10.4324/9781315830094>
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/superintelligence-9780199678112?cc=tr&lang=en&>
- Bratton, B. H. (2015). *The stack: On software and sovereignty*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262029575.003.0001>
- Bunge, M. (2010). *Matter and mind: A philosophical inquiry*. Springer. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-90-481-9225-0>
- Caputo, J. D. (1997). *The prayers and tears of Jacques Derrida: Religion without religion*. Indiana University Press. <https://iupress.org/9780253211125/the-prayers-and-tears-of-jacques-derrida/>
- Caputo, J. D. (2001). *On religion*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315197807>
- Casanova, J. (1994). *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/P/bo3683997.html>
- Clark, M. (1990). *Nietzsche on truth and philosophy*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511624728>

- Cole-Turner, R. (2011). *Transhumanism and transcendence: Christian hope in an enhanced future*. Georgetown University Press. <https://press.georgetown.edu/Book/Transhumanism-and-Transcendence>
- Critchley, S. (1999). *The ethics of deconstruction: Derrida and Levinas*. Edinburgh University Press. <https://www.amazon.com/Ethics-Deconstruction-Derrida-Levinas/dp/074868932X?utm>
- Derrida, J. (1982). *Margins of philosophy* (A. Bass, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1972). <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo24847024.html>
- Derrida, J. (1992). *The gift of death* (D. Wills, Trans.). University of Chicago Press. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/G/bo27619208.html>
- Derrida, J. (1995). *The gift of death* (D. Wills, Trans.). University of Chicago Press. <https://archive.org/details/giftofdeath0000derr>
- Derrida, J. (1997). *Of grammatology* (G. C. Spivak, Trans.). Johns Hopkins University Press. (Original work published 1967). https://www.unisa.ac.za/static/corporate_web/Content/Colleges/CHS/News/Events/Docs/Of%20Grammatology.%20Jacques%20Derrida.pdf
- Dufour, D.-R. (2013). *The art of shrinking heads: On the new servitude of the liberated in the era of total capitalism* (D. Macey, Trans.). Polity Press. https://www.academia.edu/94311753/The_Art_of_Shrinking_Heads_On_the_New_Servitude_of_the_Liberated_in_the_Age_of_Total_Capitalism_By_D_R_Dufour
- Earman, J. (1992). *Bayes or bust? A critical examination of Bayesian confirmation theory*. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9780262519007/bayes-or-bust/>
- Engels, F. (1941). *Ludwig Feuerbach and the end of classical German philosophy*. International Publishers. (Original work published 1886). https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Ludwig_Feuerbach.pdf
- Feuerbach, L. (1989). *The essence of Christianity* (G. Eliot, Trans.). Prometheus Books. (Original work published 1841). <https://www.prometheusbooks.com/9780879755591/the-essence-of-christianity/?utm>
- Floridi, L. (2021). *The ethics of artificial intelligence*. Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/the-ethics-of-artificial-intelligence-9780198883098?cc=tr&lang=en&>
- Gane, M. (2000). *Jean Baudrillard: In radical uncertainty*. Pluto Press. <https://www.plutobooks.com/9780745316352/jean-baudrillard/>
- Garrett, D. (Ed.). (1996). *The Cambridge companion to Spinoza*. Cambridge University Press. https://archive.org/details/isbn_9780521398657
- Geraci, R. M. (2010). *Apocalyptic AI: Visions of heaven in robotics, artificial intelligence, and virtual reality*. Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/apocalyptic-ai-9780199964000?cc=tr&lang=en&>
- Gettier, E. L. (1963). *Is justified true belief knowledge?* *Analysis*, 23(6), 121–123. <https://doi.org/10.1093/analys/23.6.121>
- Habermas, Jürgen. 2008. *Between Naturalism and Religion: Philosophical Essays*. Cambridge: Polity Press. <https://www.wiley.com/en-ie/Between+Naturalism+and+Religion%3A+Philosophical+Essays-p-9780745638256>.

- Hägglund, M. (2008). *Radical atheism: Derrida and the time of life*. Stanford University Press. <https://www.sup.org/books/theory-and-philosophy/radical-atheism>
- Harvey, D. (2010). *A companion to Marx's capital*. Verso. <https://files.libcom.org/files/David%20Harvey%20-%20Companion%20to%20Marx%27s%20capital.pdf>
- Hatab, L. J. (2005). *Nietzsche's life sentence: Coming to terms with eternal recurrence*. Routledge. https://www.routledge.com/Nietzsches-Life-Sentence-Coming-to-Terms-with-Eternal-Recurrence/Hatab/p/book/9780415967594?srsId=AfmBOop_AC89Nd2ZpPdcN
- Kearney, R. (2001). *The God who may be: A hermeneutics of religion*. Indiana University Press. <https://iupress.org/9780253214898/the-god-who-may-be/>
- Kuhn, T. S. (2012). *The structure of scientific revolutions* (4th ed.). University of Chicago Press. (Original work published 1962). <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/S/bo13179781.html>
- Kurzweil, R. (2005). *The singularity is near: When humans transcend biology*. Viking. <https://www.penguin-randomhouse.com/books/291221/the-singularity-is-near-by-ray-kurzweil/>
- Latour, B. (1993). *We have never been modern* (C. Porter, Trans.). Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674948396>
- Leftow, B. (2005). The ontological argument. In W. J. Wainwright (Ed.), *The Oxford handbook of philosophy of religion* (pp. 80–115). Oxford University Press. <https://archive.org/details/the-blackwell-guide-to-the-philosophy-of-religion-blackwell-pub>
- Leftow, B. (2016). *God and necessity*. Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/god-and-necessity-9780199263356?cc=tr&lang=en&>
- Levine, P. (1995). *Nietzsche and the modern crisis of the humanities*. State University of New York Press. https://www.academia.edu/71871136/Nietzsche_and_the_Modern_Crisis_of_the_Humanities
- Marion, J.-L. (1991). *God without being* (T. A. Carlson, Trans.). University of Chicago Press. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/G/bo13358862.html>
- Marx, K. (1970). *A contribution to the critique of Hegel's philosophy of right* (J. O'Malley, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1844). https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Critique_of_Hegels_Philosophy_of_Right.pdf
- May, S. (1999). *Nietzsche's ethics and his war on "morality"*. Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/nietzsches-ethics-and-his-war-on-morality-9780198238461?cc=tr&lang=en&>
- Nietzsche, F. (1974). *The gay science* (W. Kaufmann, Trans.). Vintage. (Original work published 1882). <https://archive.org/details/gaysciencewithpr0000niet>
- Oppy, G. (2018). *Atheism: The basics*. Routledge. https://www.routledge.com/Atheism-The-Basics/Oppy/p/book/9781138506961?srsId=AfmBOop4oQ7_ZCH_Ev6FxJiRFy6rsWSxzvxc94pPZAqfM5x-L5UfRxrq2
- Pippin, R. (2010). *Nietzsche, psychology, and first philosophy*. University of Chicago Press. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/N/bo8697282.html>

- Plantinga, A. (2000). *Warranted Christian belief*. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/book/12530>
- Pritchard, D. (2018). *What is this thing called epistemology?* Routledge. https://www.routledge.com/What-is-this-thing-called-Knowledge/Pritchard/p/book/9781032410692?srsId=AfmBOoqwLuJ-w9NZat-j-R-MutHgfhHbfJAVSq2Az_NbiSq
- Quine, W. V. O. (1951). *Two dogmas of empiricism*. *The Philosophical Review*, 60(1), 20–43. <https://www.theologie.uzh.ch/dam/jcr%3Affffffffff-fbd6-1538-0000-000070cf64bc/Quine51.pdf>
- Reginster, B. (2006). *The affirmation of life: Nietzsche on overcoming nihilism*. Harvard University Press. <https://archive.org/details/affirmationoflif0000regi>
- Rorty, R. (1989). *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804397>
- Russell, B. (1948). *Human knowledge: Its scope and limits*. Simon & Schuster. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.226781>
- Rutherford, D. (1995). *Leibniz and the rational order of nature*. Cambridge University Press. <https://archive.org/details/leibnizrationalo00ruth>
- Spivak, G. C. (1976). Translator's preface. In J. Derrida, *Of grammatology* (G. C. Spivak, Trans., pp. ix–lxxxvii). Johns Hopkins University Press. <https://archive.org/details/ofgrammatology0000derr>
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674026766>
- Taylor, M. C. (2007). *After God*. University of Chicago Press. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/A/bo5455827.html>
- Tüzer, A. (2011). *Modern düşüncenin kısılcacında din: Aklın eleştirisi, imanın tenkidi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Vattimo, G. (2002). *After Christianity*. Columbia University Press. <https://cup.columbia.edu/book/after-christianity/9780231106283>
- Ward, G. (Ed.). (1997). *The postmodern God: A theological reader*. Blackwell Publishers. <https://www.wiley.com/en-us/The+Postmodern+God%3A+A+Theological+Reader-p-9780631201410>
- Weber, M. (2011). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (S. Kalberg, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1905). <https://archive.org/details/protestantethics00webe/page/n7/mode/2up>
- Yaran, C. S. (2002). *Din, insan ve kültür*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Young, J. (2006). *Nietzsche's philosophy of religion*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511584411>
- Zagzebski, L. T. (1999). What is knowledge? In J. Greco & E. Sosa (Eds.), *The Blackwell guide to epistemology* (pp. 92–116). Blackwell. https://phil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kfdf/Personal/Nuhlicek/Literatura/Teorie_zdovodnenia/Zagzebski_L._-What_Is_Knowledge__1999_.pdf

